

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ

ΕΡΓΑΣΙΑ

ΣΤΟ ΜΑΘΗΜΑ «ΑΤΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ»
ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ
ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ

ΘΕΜΑ

Ένωση προσώπων ως φορέας συνταγματικών δικαιωμάτων

SUBJECT

Union of persons as carrier of constitutional rights

Δ΄ ΕΞΑΜΗΝΟ

Επιμέλεια: Δαλάκος Γεώργιος

A.M. 1340200300087

ΑΘΗΝΑ 2005

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. [Εισαγωγή: «το θέμα»](#)
 2. [Γενικό Μέρος](#)
 3. [Ν.Π.Ι.Δ.-Ν.Π.Δ.Δ.-Κράτος](#)
- Ειδικό Μέρος
4. [Ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι](#)
 5. [Άρθρο 29 Συντάγματος-Πολιτικά Κόμματα](#)
 6. [Θρησκευτικές Ενώσεις-Εκκλησία](#)
 7. [Ενώσεις προσώπων ως υποκείμενα των θεμελιακών δικονομικών δικαιωμάτων](#)
 8. [Δικαίωμα ιδιοκτησίας-άρθρο 17 Συντάγματος](#)
 9. [Βασικά συμπεράσματα](#)
 10. [Περίληψη](#)
 11. [Summary](#)
 12. [Λήμματα](#)
 13. [Entries](#)
 14. [Νομολογία](#)
 15. [Βιβλιογραφία](#)

Εισαγωγή

«το θέμα»

Η παρούσα εργασία εξετάζει αν η ένωση προσώπων μπορεί να είναι φορέας συνταγματικών δικαιωμάτων και σε ποιο βαθμό μπορεί κάθε μορφή ένωσης προσώπων να είναι φορέας των δικαιωμάτων αυτών. Η εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη, το γενικό και το ειδικό, όπου στο γενικό θα αναπτυχθεί αν οι ενώσεις προσώπων μπορούν γενικά να είναι φορείς συνταγματικών δικαιωμάτων και στο ειδικό αν σε κάθε κατά περίπτωση εξεταζόμενο συνταγματικό δικαίωμα φορείς είναι και ενώσεις προσώπων.

Γενικό Μέρος

Οι ενώσεις προσώπων διακρίνονται σε αυτές που έχουν αποκτήσει νομική προσωπικότητα(νομικά πρόσωπα) και σε αυτές που δεν έχουν αποκτήσει νομική προσωπικότητα. Το νομικό πρόσωπο (και η ένωση προσώπων ως προς τις οποίες ισχύει το άρθρο 12§3) δεν εμποδίζεται από τη φύση του καταρχήν να επικαλεσθεί δικαιώματα¹. Αντίθετα, ο βασικός δικαιολογικός λόγος της νομικής του κατασκευής είναι η δημιουργία της δυνατότητας της νομικής του αυτοτέλειας έναντι των μελών του. Ο καταστατικός ή νόμιμος αντιπρόσωπος του νομικού προσώπου μπορεί να επικαλεσθεί ένα θεμελιώδες δικαίωμα ως δικαίωμα του νομικού προσώπου. Έτσι αν μία εφημερίδα εκδίδεται, είτε από ένα αναγνωρισμένο σωματείο είτε από ένα φυσικό πρόσωπο δεν μεταβάλλεται το θέμα της συνταγματικής της προστασίας κατά το άρθρο 14. Αυτό ισχύει τόσο στη περίπτωση που η ένωση των προσώπων έχει νομική προσωπικότητα όσο και στην περίπτωση που η ένωση αυτή δεν έχει νομική προσωπικότητα. Το ίδιο ισχύει και για τα περισσότερα θεμελιώδη δικαιώματα που από τη φύση τους δεν αναφέρονται μόνο στα φυσικά πρόσωπα.

Υπάρχουν όμως και ατομικά δικαιώματα για τα οποία δεν είναι εύκολο (τουλάχιστον γενικά)να διαπιστωθεί, αν αρμόζουν μόνο σε φυσικά πρόσωπα π.χ. η ελευθερία της γνώμης, η ακαδημαϊκή ελευθερία,

¹ Τσάτσος, σελ. 159

η ελευθερία της τέχνης και της επιστήμης, της έρευνας και της διδασκαλίας, τα δικαιώματα της συναθροίσεως και της εργασίας².

Από τον κανόνα της όσο είναι δυνατό και εύλογο ευρύτερης εφαρμογής των ατομικών δικαιωμάτων και από το γεγονός ότι ο συνασπισμός περισσότερων προσώπων συνήθως διευκολύνει και συχνά καθιστά δυνατή την αποτελεσματική άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων, προκύπτει ότι σε περίπτωση αμφιβολίας πρέπει να γίνει δεκτό ότι οι φορείς ατομικών δικαιωμάτων μπορεί να είναι νομικά πρόσωπα ή ενώσεις προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα. Έτσι το δικαίωμα της ελεύθερης αναπτύξεως της προσωπικότητας και συμμετοχής στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας που, κατά την ορθότερη γνώμη καλύπτει και την οικονομική ελευθερία, πρέπει να θεωρηθεί (παρά την αντίθετη πρώτη εντύπωση) ότι αναφέρεται όχι μόνο στα φυσικά, αλλά και στα νομικά πρόσωπα.

Πράγματι, θα ήταν εξωπραγματικό να εξαιρέσει κανείς από τη συνταγματική προστασία της οικονομικής ελευθερίας τα νομικά πρόσωπα, στα οποία είναι οργανωμένοι όλοι σχεδόν οι σπουδαίοι φορείς της οικονομίας. Για τους ίδιους λόγους μπορούν να επικαλεστούν το δικαίωμα προστασίας της τιμής και νομικά πρόσωπα· είναι άλλωστε χαρακτηριστικό ότι η «δυσφήμιση ανώνυμου εταιρείας» τιμωρείται από τον Ποινικό Κώδικα.

² Δαγτόγλου, Τόμος Α', σελ. 77

Νομικές διαφορές³ ενώσεων προσώπων με και χωρίς νομική προσωπικότητα υπάρχουν, αλλ' έχουν ελαττωθεί. Η νομολογία ωστόσο δέχεται ότι ο αποκλεισμός με διάταξη νόμου των ενώσεων προσώπων, οι οποίες δεν τυγχάνουν κατά νόμο νομικά πρόσωπα, από την ικανότητά του να είναι διάδικοι, συμπορεύεται προς τα άρθρα 20 §1 και 95 §4 Συντ., αφού αυτά επιφυλάσσουν στο νόμο τη θέσπιση των αναγκαίων δικονομικών διατάξεων για την προσφυγή εν γένει ενώπιον των δικαστηρίων.⁴

Διαφορετική εικόνα παρουσιάζει η συλλογική δράση στην κοινωνία, όταν περισσότερα φυσικά πρόσωπα δρουν μεν ομαδικά και συντονισμένα αλλά ως απλό άθροισμα, χωρίς δηλαδή να έχουν τέτοιο βαθμό οργανωτικής και λειτουργικής συνεκτικότητας, ώστε να κυριαρχεί το ένα και ενιαίο υποκείμενο με ενιαία βούληση.⁵ Και απέναντι σε αυτής της μορφής τη συλλογική δράση το Σύνταγμα έχει θετική στάση.

Έχουμε μάλιστα θεμελιώδη δικαιώματα που ως λογική προϋπόθεση της εγγυητικής τους λειτουργίας έχουν τη συλλογική δράση αυτής ακριβώς της μορφής. Πρόκειται π.χ. για το άρθρο 11§1 σύμφωνα με το οποίο «οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται ήσυχα και χωρίς όπλα» αλλά και για το άρθρο 12 §1 που προστατεύει το δικαίωμα για σύσταση ενώσεων μη κερδοσκοπικών. Οι διατάξεις αυτές

³ Δημητρόπουλος, Γενικό Μέρος, σελ. 128

⁴ ΣτΕ 2284/1944, Διδικ 1995, 1283

⁵ Τσάτσος, σελ. 161

αναφέρονται στην κοινή δράση περισσοτέρων ατόμων ενθαρρύνοντάς τη συντονισμένη, συλλογική δράση ομάδων με την προστασία του κάθε ατόμου που μετέχει σε αυτή. Έτσι, π.χ. το δικαίωμα της συνάθροισης είναι δικαίωμα του κάθε Έλληνα, λογικά όμως προϋποθέτει ταυτόχρονη και συνήθως συντονισμένη ενάσκηση του από περισσότερους. Η αυθόρμητη συλλογική δράση αποτελεί νέα μορφή κοινωνικής συνοχής. Προέκυψε μέσα από νέες διαστάσεις που προσλαμβάνει η σχέση κοινωνίας και πολιτικής εξουσίας, σε θέμα συνήθως καθολικής και υπαρξιακής σημασίας, όπως είναι η προστασία του περιβάλλοντος και η αντιμετώπιση της πυρηνικής ενέργειας. Σε τέτοια θέματα η κοινωνική συνοχή υπερβαίνει τη θεσμικά οργανωμένη ομαδοποίηση της κοινωνίας (συνδικαλισμός, πολιτικά κόμματα) και συντελείται διαϊδεολογικά, διακομματικά και διαταξικά με επίκεντρο την αμυντική στάση της κοινωνίας σε επιλογές της πολιτικής εξουσίας. Σ' αυτές τις περιπτώσεις η πραγμάτωση της προστατευόμενης μορφής της ελευθερίας δεν ολοκληρώνεται με την ατομική διάσταση των σχετικών δικαιωμάτων, αλλά μόνο με την αναγνώριση της ύπαρξης συλλογικού δικαιώματος αντίστοιχου προς το ατομικό, δηλαδή δικαιώματος της κοινωνικής ομάδας. Έτσι, εδώ φορείς των σχετικών δικαιωμάτων δεν είναι μόνο τα συμμετέχοντα άτομα αλλά και η προκύψασα κοινωνική ομάδα. Αν δεν αναγνωρισθεί και η ομάδα ως φορέας του δικαιώματος, συρρικνώνεται και το ατομικό δικαίωμα από το ποίο στερούμε σημαντικό πεδίο της υπόστασης του. Βέβαια και αυτές οι νέες μορφές κοινωνικής συνοχής μπορεί σταδιακά να θεσμοποιούνται και να μεταμορφώνονται σε

κοινωνικές ομάδες με ενιαία βούληση συγκροτώντας έτσι και ενιαίο υποκείμενο (σωματείο, ένωση προσώπων, πολιτικό κόμμα). Η προστασία όμως της αυθόρμητα συγκροτούμενης κοινωνικής ομάδας κατά τη συλλογική της δραστηριότητα αποτελεί ιστορική αξίωση με αποδέκτη όχι μόνο το νομοθέτη αλλά και τον ερμηνευτή του Συντάγματος. Βρισκόμαστε μπροστά σε μια κλασική περίπτωση, ιστορικά υπαγορευμένης, νοηματικής εξέλιξης των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Ν.Π.Ι.Δ.-Ν.Π.Δ.Δ.- Κράτος

Τα νομικά πρόσωπα διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: σε νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου και σε νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου. Δημοσίου δικαίου είναι ένα νομικό πρόσωπο όταν ρητά το ορίζει ο ιδρυτικός του νόμος, ή στις άλλες περιπτώσεις, αν έχει ως αποστολή την εκπλήρωση σκοπών που ανήκουν στην αρμοδιότητα του κράτους (Α.Π. 168/1949, ΕΕΝ ιστ. σ. 553), ή αν είναι φορέας δημοσίας εξουσίας. Το κράτος και τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου (όπως π.χ. ένας δήμος) δεν ενεργούν πάντοτε με τα μέσα και τους θεσμούς του δημοσίου δικαίου, ως φορείς δηλαδή δημόσιας εξουσίας (*jure imperii*) αλλά και με τα μέσα και τους θεσμούς του ιδιωτικού δικαίου (*jure gestionis*)⁶.

⁶ Τσάτσος, σελ. 160

Η σχετικοποίηση της διάκρισης των νομικών προσώπων δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου εκφράζεται χαρακτηριστικά με τη δημιουργία της έννοιας του δημοσίου τομέα . Η δημόσιος τομέας είναι ο όρος με τον οποίο χαρακτηρίζουμε σήμερα τις πρωτοβουλίες του δημοσίου που έχουν όμως τη νομική μορφή του ιδιωτικού δικαίου και λειτουργούν με βάση τους κανόνες του ιδιωτικού δικαίου (βλ. π.χ. το άρθρο 9 Ν. 1232/1981 όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο του Ν. 1256/1982). Η κρατούσα γνώμη⁷, επηρεασμένη από τη διάκριση του δικαίου σε δημόσιο και ιδιωτικό και την παραδοσιακή αντικρατική κατεύθυνση των ατομικών ελευθεριών, δέχεται ως υποκείμενα των συνταγματικών δικαιωμάτων μόνο τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου, όχι όμως χωρίς εξαιρέσεις τόσο ως προς τα ν.π.δ.δ. όσο και ως προς τα ν.π.ι.δ.

Το κράτος και τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου δεν είναι υποκείμενα , αλλά οι κύριες πηγές δυνατής διακινδυνεύσεως των ατομικών δικαιωμάτων. Το κράτος και τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου δεν μπορούν συγχρόνως να δεσμεύονται και να ωφελούνται από τα ατομικά δικαιώματα. Η προστασία λοιπόν δεν είναι υπέρ αλλά έναντι του κράτους και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου. Η αντίθετη άποψη-κατά την κρατούσα πάντα γνώμη- θα οδηγούσε σε πλήρη σύγχυση και εξασθένιση της σημασίας των ατομικών δικαιωμάτων.

⁷ Α.Μανιτάκης, σελ. 118

Δαγτόγλου, Τόμος Α', σελ. 78-82

Χρυσόγονος, σελ. 54-56

Η προσβολή δικαιώματος του νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου είναι λοιπόν κατά κανόνα απλώς ανακατανομή αρμοδιοτήτων στο συνολικό οργανισμό της διοικήσεως⁸. Επίσης όπως δέχεται το Συμβούλιο της Επικρατείας⁹, αν ο νόμος μεταβάλλει τον φορέα διοικήσεως, όπως μπορεί να κάνει οποτεδήποτε, μεταφέρεται αναλόγως και η δημόσια περιουσία χωρίς αυτό να αποτελεί αναγκαστική απαλλοτρίωση, η ρύθμιση της οποίας αποτελεί συστατικό μέρος της συνταγματικής προστατευόμενης ιδιωτικής ιδιοκτησίας.

Επί του θέματος όμως υπάρχει και αντίθετη άποψη¹⁰ σύμφωνα με την οποία δεν είναι ορθή στη γενικότητά της, η θέση της νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας ότι δεν συντρέχει για τα ν.π.δ.δ. η προστασία του άρθρου 17 Συντ. Η αιτιολογία της νομολογίας αυτής είναι ότι ο νομοθέτης ιδρύοντας ν.π.δ.δ. είναι ελεύθερος να προβαίνει στην αναδιοργάνωσή τους ή στην αναρίθμηση των πόρων τους και της περιουσίας τους γιατί αυτή έχει αναγνωρισθεί όχι με την έννοια της ατομικής ιδιοκτησίας, αλλά για την εξυπηρέτηση των σκοπών για τους οποίους συστάθηκαν¹¹. Ωστόσο οι σκοποί αυτοί μπορεί όχι μόνο να μην ταυτίζονται προς εκείνους της κρατικής εξουσίας αλλά και να είναι αντίθετοι π.χ. προστασία των συμφερόντων των μελών του νομικού

⁸ Δαγτόγλου, Τόμος Α', σ. 79

⁹ βλ. ΣτΕ 880/521 (αφαίρεση της διαχειρίσεως των υπονόμων από το Δήμο Αθηναίων και μεταβίβασή τους στο ν.π.δ.δ. «Οργανισμός Αποχετεύσεως»)

¹⁰ Χρυσόγονος, σ. 55-56

¹¹ ΣτΕ 283/1995 Ολ. Ελλ. Δνη 1995, 1416

προσώπου, η οποία ενδεχομένως συνεπάγεται αντιπαράθεση του προς φορολογικές ή ασφαλιστικές ρυθμίσεις που τα αφορούν. Και η ίδια η περιουσία του ν.π.δ.δ. μπορεί να μη προέρχεται από κρατικούς πόρους και επιχορηγήσεις, αλλά από εισφορές των μελών του. Επομένως τουλάχιστον για ορισμένα ν.π.δ.δ. θα έπρεπε αντιθέτως να γίνει δεκτό ότι συντρέχει η προστασία του άρθρου 17 Συντ. καθώς αυτά είναι κατ' αρχήν φορείς ατομικών δικαιωμάτων. Πιο πρόσφατα πάντως κρίθηκε ότι ο οργανισμός τοπικής αυτοδιοίκησης, ως φορέας συνταγματικά κατοχυρωμένης διοικητικής αυτοτέλειας, έχει δικαίωμα να ασκήσει αίτηση ακύρωσης κατά πράξης οργάνου της κεντρικής διοίκησης¹². Κατά προέκταση της ίδιας λογικής οι Ο.Τ.Α. θα μπορούσαν να θεωρηθούν καταρχήν ως φορείς ατομικών δικαιωμάτων. Παράλληλα βέβαια τα παραπάνω νομικά πρόσωπα δεν παύουν να είναι αποδέκτες των υποχρεώσεων που απορρέουν από τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα κατά της άσκησης της ανατεθειμένης σε αυτά δημόσιας εξουσίας.

Επειδή τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου δεν είναι κατ' αρχήν φορείς ατομικών δικαιωμάτων, αποτελεί στέρηση των δικαιωμάτων αυτών η υποχρεωτική μετατροπή (γνήσια ιδιωτικών) νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου σε νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου¹³. Δεν επιτρέπεται επομένως κατ' αρχήν παρά μόνο με συναίνεση των μελών τους ή στο πλαίσιο της κρατικοποίησης

¹² ΣτΕ 773/1997, Ελλ. Δνη 1998,229

επιχειρήσεων κατά το άρθρο 106 §3-5 ή στο πλαίσιο πραγματώσεως της συνταγματικής εντολής για την κοινωνική ασφάλιση των εργαζομένων (άρθρο 92§4). Δεν επιτρέπεται όμως γιατί θα αποτελούσε περιστολή των συνταγματικών δικαιωμάτων τους, η οργάνωση π.χ. των συνδικαλιστικών οργανώσεων ή των φοιτητικών συλλόγων¹⁴ ή δημοσιογραφικών οργανώσεων¹⁵ ως νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου. Στην περίπτωση μάλιστα των πολιτικών κομμάτων¹⁶ ή των επιχειρήσεων τύπου¹⁷, η αναδιοργάνωση τους ως νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου θα αποτελούσε ανεπίτρεπτη ανατροπή της συνταγματικής τους ελευθερίας.

Η παραπάνω διαπίστωση μπορεί επίσης να αντιστραφεί. Υποκείμενα ατομικών δικαιωμάτων δεν είναι κατ' αρχήν ούτε οι δημόσιοι φορείς που είναι οργανωμένοι ως νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου, όπως προπάντων οι δημόσιες (δημοτικές κ.λ.π.) επιχειρήσεις που είναι συνήθως οργανωμένες ως ανώνυμες εταιρίες με μοναδικό μέτοχο το κράτος (ένα δήμο κ.λ.π.) Εφόσον οι «φορείς αυτοί ασκούν δραστηριότητες που κατά τις κρατούσες σε δεδομένο χρόνο αντιλήψεις στη χώρα μας ανήκουν στην αποστολή της κρατικής και δημόσιας εν γένει λειτουργίας, είναι και αυτοί μορφές ασκήσεως της δημόσιας

¹³ Δαγτόγλου, Τόμος Α', σ. 79

¹⁴ Άρθρο 16 §5 υπό παρ. 2 Συντ.

¹⁵ Προβλ. άρθρο 14 παρ. 8 Συντ.

¹⁶ άρθρο 29 § 1 Συντ.

¹⁷ Άρθρο 14§2 Συντ.

διοικήσεως και δεν μπορούν επομένως να επικαλεστούν ατομικά δικαιώματα.

Τελειώνοντας την εξέταση της κρατούσας άποψης επί του θέματος θα δούμε τις εξαιρέσεις που εμφανίζονται ως προς το ότι τα νομικά πρόσωπα που εντάσσονται στο δημόσιο τομέα δεν είναι φορείς ατομικών δικαιωμάτων.

Η πρώτη αφορά τα οικονομικά ατομικά δικαιώματα των άρθρων 8 και 20 §1. Έτσι το δικαίωμα παροχής έννομης προστασίας από τα δικαστήρια και το δικαίωμα του «νόμιμου δικαστή» έχουν καθολικό χαρακτήρα: «καθένας» δικαιούται το πρώτο και ουδείς μπορεί να στερηθεί από το δεύτερο, συμπεριλαμβανομένου του δημοσίου. Ενώπιον των δικαστηρίων είναι όλοι κατ' αρχήν ίσοι, τόσο με την έννοια της ίσης προσβάσεως στα δικαστήρια, όσο και της ίσης μεταχειρίσεως των διαδίκων. Στο συγκεκριμένο και τυπικό πλαίσιο της δίκης, «κράτος» είναι μόνο το δικαστήριο· οι οποιοιδήποτε διάδικοι βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο- κυριολεκτικά και μεταφορικά. Πρέπει βέβαια να παρατηρηθεί ότι οι συχνές στην πράξη δικονομικές διακρίσεις δεν είναι κατά, αλλά υπέρ του δημοσίου ή άλλων φορέων διοικήσεως, δημιουργώντας γι' αυτούς προνομιακό δικονομικό καθεστώς.

Το αποτέλεσμα όμως δεν είναι θετικό. Ειδικά οι πολύ μακρότερες προθεσμίες που ισχύουν για το δημόσιο φαίνεται απλώς να επικυρώνουν και να ενθαρρύνουν την αβελτηρία των αρμόδιων υπαλλήλων.

Εκτός από την εξαίρεση των δικονομικών δικαιωμάτων που αφορά όλους γενικώς τους δημόσιους φορείς, υπάρχουν και εξαιρέσεις

που αφορούν μόνο ορισμένους από αυτούς. Η πρώτη αφορά τις εκκλησίες και άλλες θρησκευτικές ομάδες ή οργανώσεις ή μονάδες (π.χ. μητροπόλεις) που ο νόμος χαρακτηρίζει ως νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου. Αυτό συμβαίνει στην χώρα μας μόνο στην περίπτωση της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδος ενώ οι άλλες εκκλησίες αποτελούν νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου. Ούτε όμως η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος είναι δημιούργημα ή «βραχίονας» του κράτους ούτε μετατρέπεται, σε τέτοιο με το νομοθετικό χαρακτηρισμό της ως νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου. Μολονότι οι λειτουργοί όλων των θρησκειών υπόκεινται στην «εποπτεία της πολιτείας» μπορούν τόσο αυτοί ατομικώς (όπως βέβαια και κάθε ιδιώτης), όσο και οι ίδιες οι εκκλησίες ή θρησκευτικές ομάδες ή οργανώσεις να επικαλεστούν έναντι του κράτους και κάθε άλλου φορέα δημοσίας εξουσίας την θρησκευτική ελευθερία μέσα στα πλαίσια του άρθρου 131.

Η δεύτερη εξαίρεση αφορά περιοχές δημόσιας διοικήσεως που το ίδιο το Σύνταγμα αποσπάρηγώς από τον κορμό του κράτους και τις αναθέτει σε νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, των οποίων εγγυάται την ανεξαρτησία έναντι του κράτους όσον αφορά τις δραστηριότητες αυτές. Τα νομικά αυτά πρόσωπα δημοσίου δικαίου μπορούν να επικαλεστούν την ελευθερία δράσεως που τους εγγυάται το Σύνταγμα και έναντι αυτού του ίδιου του κράτους.

Το ευρύτερο πεδίο ελευθερίας από την άποψη αυτή έχουν τα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα, που αποτελούν μεν κατά το Σύνταγμα

νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου¹⁸, τελούν υπό την εποπτεία του κράτους και λειτουργούν «σύμφωνα με τους νόμους που αφορούν τους οργανισμούς τους»¹⁹ αλλά κατά τα λοιπά είναι «πλήρως αυτοδιοικούμενα»²⁰ (δηλαδή αυτοδιοικούμενα σε βαθμό εντονότερο από ότι είναι αυτονόητο για ένα νομικό πρόσωπο) και μάλιστα απολαμβάνουν και μπορούν να επικαλεστούν και ως ιδρύματα την ελευθερίας της τέχνης, της επιστήμης, της έρευνας, της διδασκαλίας και γενικά της ακαδημαϊκής ελευθερίας, όπως και οι ατομικοί φορείς των δικαιωμάτων αυτών. Εν όψει μάλιστα της ιδιοτυπίας της πανεπιστημιακής οργανώσεως και της αυτοτέλειας των σχολών ή τμημάτων που δεν έχουν χωριστή νομική προσωπικότητα), είναι ορθό να θεωρηθούν και αυτά ως φορείς των δικαιωμάτων του άρθρου 16.

Άλλα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου που μπορούν να επικαλεστούν ορισμένα (αν και όχι πια «ατομικά») δικαιώματα που τους παρέχει το Σύνταγμα έναντι του κράτους είναι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης. Τα δικαιώματα αυτά προκύπτουν από το άρθρο 102 που αναθέτει στους οργανισμούς αυτούς τη διοίκηση των τοπικών υποθέσεων, τους αναγνωρίζει «διοικητική αυτοτέλεια», που και πάλι υπερβαίνει κατά λογική ανάγκη την αυτονόητη για κάθε νομικό πρόσωπο αυτοδιοίκηση, και ορίζει ότι «οι αρχές τους εκλέγονται με καθολική και μυστική ψηφοφορία, όπως νόμος ορίζει».

¹⁸ Άρθρο 16 §5 Συντ. Πρβλ άρθρο 16 §8 υποπαρ. 2 Συντ.

¹⁹ Άρθρο 16 §5 υποπαρ.1εδ. 2 Συντ.

²⁰ Άρθρο 16 §5 υποπαρ.1εδ. 1 Συντ.

Το κράτος ασκεί βέβαια εποπτεία στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοικήσεως, αλλά η εποπτεία αυτή δεν πρέπει να εμποδίζει, κατά το Σύνταγμα, την πρωτοβουλία και ελεύθερη δράση τους.

Υπάρχει όμως μια άποψη σύμφωνα με την οποία και τα ν.π.δ.δ. είναι φορείς συνταγματικών δικαιωμάτων και προσωπικά τη θεωρώ ορθότερη²¹. Η εισαγωγή εξαιρέσεων και η αποδοχή «μερικής» έστω ικανότητας των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου να είναι φορείς συνταγματικών δικαιωμάτων αποδεικνύει ότι δεν υπάρχει στην ουσία κανένα εμπόδιο για την αναγνώρισή αυτής της ιδιότητας στα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου. Το προτεινόμενο επιχείρημα της αντικρατικής κατεύθυνσης είτε ισχύει για όλα τα ν.π.δ.δ. και για όλα τα συνταγματικά δικαιώματα είτε για κανένα. Η εισαγωγή εξαιρέσεων χωρίς την προσαγωγή συγκεκριμένου κριτηρίου δεν είναι επιστημονικά πειστική. Το επιχείρημα της αντικρατικής κατεύθυνσης δεν αρκεί σήμερα για την άρνηση στα ν.π.δ.δ. της ικανότητας να είναι υποκείμενα συνταγματικών δικαιωμάτων. Η υπέρβαση της διάκρισης δημοσίου και ιδιωτικού δικαίου, στη σύγχρονη ενιαία έννομη τάξη (Σ. αρθρ.25§1 εδ. γ') και η αναγκαιότητα υπαγωγής τόσο του κράτους, όσο και του πολίτη στον ίδιο κανόνα δικαίου επιβάλλει να γίνει δεκτό ότι φορείς θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι όλα τα νομικά πρόσωπα, ανεξάρτητα από τη διάκρισή τους σε δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου, όταν μάλιστα είναι ελευθέρα δυνατή η μεταβολή της νομικής τους φύσης.

²¹ Δημητρόπουλος, Γενικό Μέρος, σ. 129-131

Στην σύγχρονη έννομη τάξη τα θεμελιώδη δικαιώματα δεν είναι απλά και μόνο «υποκειμενικά δίκαια» αλλά αντικειμενικά αξιώματα, αντικειμενικοί κανόνες δικαίου, οι οποίοι εφαρμόζονται σε κάθε μερικότερη δικαιοδική περιοχή και διέπουν τη δραστηριότητα όχι μόνο των πολιτών , αλλά και του κράτους. Στην σύγχρονη εποχή δεν υπάρχει ανάγκη προστασίας μόνον από το κράτος αλλά και από πολλές άλλες δυνάμεις που βρίσκονται μέσα στο κράτος. Άλλωστε η ιδιωτική πρωτοβουλία ορισμένες φορές παρουσιάζεται ιδιαίτερα ενισχυμένη και μπορεί να απειλήσει ακόμη και κρατικούς φορείς.

Η προστατευτική - έναντι της ιδιωτικής και της κρατικής εξουσίας- αναγκαιότητα δεν περιορίζεται μόνο στα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου αλλά εμφανίζεται έντονη και για τα κρατικά νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου και για τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου. Αντίθετα παρουσιάζεται έντονη και για παραδοσιακές μορφές νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου όπως είναι τα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα, οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης , οι εκκλησίες κ.λ.π.

Στην σύγχρονη έννομη τάξη τα συνταγματικά δικαιώματα ως αντικειμενικά αξιώματα, προστατεύουν όλους και από όλους τους κινδύνους. Η μεταβολή των συνταγματικών δικαιωμάτων συνεπάγεται την επέκταση της εφαρμογής τους και στα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου.

Ειδικό μέρος

Ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι

Άρθρο 12 §1 «Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνιστούν ενώσεις και μη κερδοσκοπικά σωματεία...»

Το κείμενο της διατάξεως στη δημοτική αποκλίνει από το αντίστοιχο της καθαρεύουσας. Ενώ το αρχικό κείμενο διελάμβανε περί «ενώσεων και σωματείων μη κερδοσκοπικού σκοπού» καθιστώντας με πλήρη σαφήνεια τον μη κερδοσκοπικό σκοπό προσδιοριστικό στοιχείο τόσο των ενώσεων όσο και των σωματείων, το μεταγλωττισμένο κείμενο θα μπορούσε να δημιουργήσει την εντύπωση με βάση τον συνδυασμό των ερμηνευτικών επιχειρημάτων *e contrario* και *e silentio*, ότι ο μη κερδοσκοπικός σκοπός δεν αφορά τις ενώσεις αλλά μόνο τα σωματεία²². Η εντύπωση αυτή θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί αν το κείμενο της δημοτικής παρέμενε ως είχε στην αρχική διατύπωσή του. Ούτε η δημοτική θα παρενοχλείτο, ούτε νοηματικές αποκλίσεις και ασάφειες θα παρεισέφρυναν.

Ο όρος «σωματείο» στο Σύνταγμα παραπέμπει στην έννοια που έχει και στο κοινό δίκαιο (άρθρα 78 επ. ΑΚ). Πρόκειται για ένωση είκοσι τουλάχιστον προσώπων που επιδιώκει οποιονδήποτε σκοπό αρκεί αυτός να μην είναι κερδοσκοπικός. Ο σκοπός του σωματείου δεν μπορεί να αντίκειται στο νόμο ή στα χρηστά ήθη (βλ. άρθρα 174 και 178 ΑΚ).

²² Κασιμάτης – Μαυριάς, σελ. 95-103

Το σωματείο είναι κατά το αστικό δίκαιο νομικό πρόσωπο (άρθρο 78 ΑΚ). Για την απόκτηση της νομικής προσωπικότητας ο νόμος τάσσει ορισμένες προϋποθέσεις, τόσο ουσιαστικές, που αφορούν το ελάχιστο περιεχόμενο του καταστατικού, όσο και διαδικαστικές. Η απόκτηση νομικής προσωπικότητας συντελείται με την εγγραφή του σωματείου στο ειδικό δημόσιο βιβλίο του Πρωτοδικείου της έδρας του, που διατάσσεται με δικαστική απόφαση (βλ. άρθρα 78 επ. ΑΚ).

Όπως ο όρος «σωματείο» , έτσι και ο όρος «ένωση» στο Σύνταγμα, έχει σύμφωνα με την κρατούσα γνώμη, την ίδια έννοια με την οποία απαντάται στο κοινό δίκαιο. Το άρθρο 107 ΑΚ δεν περιέχει νομοθετικό ορισμό της «ενώσεως προσώπων». Αρκείται να ορίσει ότι επί ενώσεως προσώπων προς επιδίωξη σκοπού ισχύουν κατ' αρχήν οι διατάξεις περί εταιρείας. Η διάταξη του άρθρου 107 ΑΚ εξυπονοεί ότι για την ένωση προσώπων απαιτούνται δύο τουλάχιστον πρόσωπα συνδεδεμένα προς επιδίωξη και εξυπηρέτηση ενός σκοπού , ο οποίος μάλιστα δεν καθορίζεται ειδικά ως μη κερδοσκοπικός. Το μη κερδοσκοπικό του σκοπού συνάγεται όμως με σαφήνεια τόσο από την διάταξη του άρθρου 12§1 του Συντάγματος όσο και εξ αντιδιαστολής από πολλές άλλες διατάξεις του κοινού δικαίου περί αστικών και εμπορικών εταιρειών.

Η μονιμότητα της οργανώσεως στην ένωση προσώπων δεν είναι απαραίτητη. Από αυτό δεν πρέπει πάντως να συνάγεται ότι η ένωση προσώπων μπορεί να χαρακτηρίζεται και από πλήρη προσωρινότητα, διότι τότε δε θα διακρινόταν από την απλή συνάθροιση. Η απλή ένωση

προσώπων δεν έχει νομική προσωπικότητα. Έχει όμως ικανότητα διαδικού κατά το άρθρο 62 ΚΠολΔ πράγμα που σημαίνει ότι, αφού ως διάδικος έχει την δυνατότητα να υποστηρίζει δικαιώματα και συμφέροντα ενώπιον δικαστηρίων, προϋποτίθεται ότι το δίκαιο την αναγνωρίζει και ως υποκείμενο ορισμένων τουλάχιστον δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, πάντως μη περιουσιακών, αφού τα περιουσιακά δικαιώματα ανήκουν εξ αδιαιρέτου στα μέλη της.

Η έννοια της «ένωσης» στο Σύνταγμα θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι είναι ευρύτερη από την «ένωση προσώπων» του άρθρου 107 ΑΚ: ότι δηλαδή περιλαμβάνει και την αστική εταιρεία (άρθρο 741 ΑΚ) εφ' όσον δι' αυτής δεν επιδιώκεται κερδοσκοπικός σκοπός, καθώς και την ερανική επιτροπή (άρθρο 122 ΑΚ). Η άποψη αυτή δικαιολογείται από την ευρύτητα της διατυπώσεως του άρθρου 12§1 του Συντάγματος.

Το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι κατοχυρώνεται ανεξάρτητα από την ύπαρξη νομικής προσωπικότητας της υπό ευρεία έννοια ένωσης. Νομική προσωπικότητα έχει το σωματείο, η επιτροπή εράνου και η μη κερδοσκοπική - πάντως όμως οικονομικού σκοπού - αστική εταιρεία εφ' όσον γι αυτήν τηρήθηκαν οι όροι δημοσιότητας που προβλέπονται για τις ομόρρυθμες εταιρείες²³. Αντίθετα η απλή ένωση προσώπων του άρθρου 107 ΑΚ και η μη κερδοσκοπική αστική εταιρεία,

²³ ΑΚ 784

για την οποία δεν τηρήθηκαν οι όροι δημοσιότητας που προβλέπονται για τις ομόρρυθμες εταιρείες, στερούνται νομικής προσωπικότητας.

Και υπό το κράτος των προϊσχυσάντων Συνταγμάτων η νομική προσωπικότητα δεν ήταν απαραίτητη προϋπόθεση της συνταγματικής προστασίας . Οι Σβώλος/ Βλάχος παρατηρούσαν ότι και « το μη εγγεγραμμένον ή μη ανεγνωρισμένον (ή μη δεδηλωμένον - association non declaree) σωματείον...δεν είναι παράνομον, ουδέ απηγορευμένον».

Το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι απολαύει συνταγματικής προστασίας, εφ' όσον κατά πρώτο λόγο ο σκοπός της ενώσεως υπό ευρεία έννοια είναι νόμιμος και κατά δεύτερο λόγο μη κερδοσκοπικός. Η τελευταία αυτή αρνητική προϋπόθεση τέθηκε *expressis verbis* στο ισχύον Σύνταγμα . Και υπό τα προηγούμενα ελληνικά Συντάγματα , που δεν περιείχαν τη ρήτρα του μη κερδοσκοπικού σκοπού, γινόταν πάντως ομόφωνα δεκτό ότι η προστασία του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι κάλυπτε μόνο τις μη κερδοσκοπικές ενώσεις. Η αρνητική προϋπόθεση του μη κερδοσκοπικού σκοπού δε σημαίνει ότι η υπό ευρεία έννοια ένωση δε δικαιούται π.χ. να συστήσει ανώνυμη ασφαλιστική εταιρεία , εξ ορισμού εμπορική, ή να συμμετάσχει σε ήδη υπάρχουσα.

Η ελευθερία σύστασης οργάνωσης και λειτουργίας κερδοσκοπικών ενώσεων δεν προστατεύεται από το άρθρο 12 με εξαίρεση τους συνεταιρισμούς αλλά από το άρθρο 5 §1 του Συντάγματος άρθρο 106§2 (οικονομική ελευθερία)²⁴.

²⁴ Δαγτόγλου, Τόμος Β', σ. 1002

Στην ελευθερία αυτή (Σ5§1) δεν αντίκεινται πάντως διατάξεις που απαιτούν ή αποκλείουν ορισμένες εταιρικές μορφές για ορισμένες οικονομικές δραστηριότητες²⁵ ή εξαρτούν τη σύσταση της εταιρείας από ορισμένες (οικονομικές και άλλες) προϋποθέσεις και από διοικητική άδεια ή θέτουν τη λειτουργία της εταιρείας υπό διοικητική εποπτεία, εάν και στο βαθμό που τα μέτρα αυτά είναι πρόσφορα και αναγκαία για την προστασία του δημοσίου συμφέροντος και τελούν σε εύλογη σχέση με αυτό (αρχή της αναλογικότητας).

Κατ' αρχήν δε συμβιβάζονται με την ελευθερία της κερδοσκοπικής ενώσεως η διοικητική ή νομοθετική έστω επέμβαση του κράτους με την οποία τροποποιείται αναγκαστικώς το καταστατικό ή αντικαθίσταται ή διοίκηση ή απαγορεύεται η επωνυμία της εταιρίας. Παρεκκλίσεις είναι δυνατές μόνο στα πλαίσια του Συντάγματος (άρθρα 5 §1.17 §1. 106§2 και 3-5)

Τα δικαστήρια όμως και μέρος της επιστήμης θεωρούν συνήθως σύμφωνη με το Σύνταγμα κάθε σχεδόν επέμβαση του νομοθέτη στην αυτονομία της εμπορικής εταιρείας συχνά βάσει μιας αδιαφοροποίητης επικλήσεως ενός αορίστου δημοσίου συμφέροντος. Σε ορισμένες περιπτώσεις, μέρος της θεωρίας καταλήγει στην αντισυνταγματικότητα των μέτρων ή διαφοροποιείται βάσει μιας αυστηρής αντιλήψεως του δημοσίου συμφέροντος και της αρχής της αναλογικότητας.

²⁵ ΣτΕ 3905/88. Το Σ 1989,151

Το Σύνταγμα πάντως επιτρέπει ρητώς υπό ορισμένες προϋποθέσεις την κρατικοποίηση επιχειρήσεων, που στην πράξη είναι πάντοτε εταιρείες. Το ζήτημα αυτό αναπτύχθηκε στο πλαίσιο της προστασίας της ιδιωτικής ιδιοκτησίας. Επίσης το Σύνταγμα επιτρέπει ενδεχομένως κρατικές παρεμβάσεις στην οργάνωση και λειτουργία των κερδοσκοπικών εταιριών αν και στο μέτρο που αποτελούν αναγκαίο και πρόσφορο μέτρο «στην πραγμάτωση της κοινωνικής προόδου μέσα σε ελευθερία και δικαιοσύνη» (άρθρο 25 §2). Η νομοθετική θέσπιση της συμμετοχής των εργαζομένων στη διοίκηση ή το μετοχικό κεφάλαιο ή τα κέρδη της εταιρείας πρέπει να εξεταστεί και από αυτήν την πλευρά.

Εν κατακλείδι πρέπει να σημειωθεί ότι η ελευθερία καθορισμού περιλαμβάνει όχι μόνο την επιλογή του αλλά και την αποτροπή της κρατικής εξουσίας από οποιαδήποτε επέμβαση στο καθορισμό του.

Το άρθρο 11 §1 ΕΣΔΑ αναγνωρίζει σε κάθε πρόσωπο την ελευθερία «συνεταιρισμού» εννοώντας με τον όρο αυτό ό,τι παραδοσιακά αποκαλούνταν ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι²⁶. Φορείς του δικαιώματος συνένωσης είναι όχι μόνο τα φυσικά, αλλά και τα νομικά πρόσωπα, όπως προκύπτει από τις προπαρασκευαστικές εργασίες του Συντάγματος²⁷. Είναι συνεπώς συνταγματικά κατοχυρωμένη η σύσταση π.χ. πανελλαδικής ομοσπονδίας ομοειδών σωματείων, έστω και αν αυτά δεν είναι επαγγελματικά, ενώ εξακολουθούν να ισχύουν και

²⁶ Χρυσόγονος, σ. 469-470

²⁷ βλ. Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής επί των συζητήσεων του Συντάγματος 1975, 453 (Υπουργός Δικαιοσύνης Κ. Στεφανάκης)

μετά τη θέσπιση του Αστικού Κώδικα οι διατάξεις των άρθρων 43 επ.ν. 281/1914 περί ενώσεων σωματείων. Στην ένωση σωματείων μπορούν να συμμετάσχουν και απλές ενώσεις προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα, αφού και αυτές απολαμβάνουν συνταγματικής προστασίας.

Άρθρο 29 Συντάγματος-Πολιτικά Κόμματα

Πολιτικά κόμματα είναι οι διαρκείς ενώσεις προσώπων που επιδιώκουν με την συμμετοχή τους στις βουλευτικές εκλογές να επηρεάσουν τη βουλή και να σχηματίσουν ή να συμμετάσχουν στην κυβέρνηση.

Το άρθρο 29 κατοχυρώνει την ελευθέρια των Ελλήνων να ιδρύουν πολιτικά κόμματα (ή τμήματα νέων των κομμάτων) και να μετέχουν σ' αυτά, υπαγορεύοντας επομένως το μονοκομματικό κράτος, αλλά και απαγορεύοντας ή περιορίζοντας την υπέρ των κομμάτων δραστηριότητα των δικαστικών, στρατιωτικών και υπαλλήλων. Το άρθρο 29 κατοχυρώνει επίσης την ελευθέρια λειτουργίας των πολιτικών κομμάτων θεσπίζοντας συγχρόνως την υποχρέωσή τους να υπηρετούν την ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος και εξουσιοδοτώντας το νομοθέτη να ορίσει την κρατική οικονομική ενίσχυση των κομμάτων και τη δημοσιότητα των εκλογικών τους δαπανών και των δαπανών των υποψηφίων βουλευτών.

Η ελευθέρια των κομμάτων είναι κατ' αρχήν ευρύτερη από την ελευθέρια των ενώσεων. Η ίδρυση ενός πολιτικού κόμματος δεν μπορεί

να υπαχθεί σε κανένα προληπτικό μέτρο και όχι απλώς σε προηγούμενη άδεια όπως οι ενώσεις. Η κρατική εποπτεία είναι πολύ πιο περιορισμένη στα πολιτικά κόμματα από ότι στις ενώσεις. Ενώ επιτρέπεται η σύσταση αναγκαστικών συνεταιρισμών δεν επιτρέπεται η ίδρυση αναγκαστικού κόμματος». Από την άλλη πλευρά η στοιχειώδης σημασία των κομμάτων για την κοινοβουλευτική δημοκρατία και ο κεντρικός τους ρόλος στην πολιτική ζωή συνεπάγονται ειδικές υποχρεώσεις ή προνόμια των κομμάτων, που δεν έχουν άλλες ενώσεις, καθώς και ειδικούς περιορισμούς για τους δικαστές, στρατιωτικούς και υπαλλήλους. Τα πολιτικά κόμματα, αν και δεν είναι κρατικές ή κρατικά διευθυνόμενες ή έστω κρατικά επηρεαζόμενες οργανώσεις είναι πάντως συστατικά στοιχεία της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Κατ' επέκταση αυτό ισχύει και για τα τμήματα νέων των κομμάτων²⁸, που αποτελούν άλλωστε τα φυτώρια των τελευταίων.

Κατά τα λοιπά όμως , ο σύνδεσμός (οργανωτικός, οικονομικός κ.λ.π.) προς ένα πολιτικό κόμμα δεν επηρεάζει την ιδιότητα της ως ενώσεως κατά το άρθρο 12 . Ακόμη λιγότερο κωλύει την υπαγωγή μιας ενώσεως στο άρθρο 12 η ιδεολογική της συγγένεια με ένα κόμμα. Όπως παρατηρήθηκε πιο πάνω, στο άρθρο 12 υπάγονται και ενώσεις με πολιτικούς σκοπούς (π.χ. ενώσεις μελέτης πολιτικών προβλημάτων) ή ακόμη και «ενώσεις φίλων» ενός συγκεκριμένου πολιτικού κόμματος

²⁸ Το ισχύον σύνταγμα (άρθρο 29 §1 υποπαρ.2) αναφέρεται σ' αυτά μόνο για να ορίσει ότι «Πολίτες που δεν απέκτησαν ακόμη το δικαίωμα να εκλεγούν μπορούν να συμμετέχουν τμήματα νέων κομμάτων»

εφόσον δεν αποτελούν οι ίδιες πολιτικό κόμμα κατά την έννοια του άρθρου 29.

Θρησκευτικές Ενώσεις-Εκκλησία

Το δικαίωμα κατοχυρώνεται και υπέρ των νομικών προσώπων και των ενώσεων προσώπων²⁹. Ωστόσο τα νομικά πρόσωπα δε μπορεί να είναι φορείς της θρησκευτικής συνείδησης με την εσωτερική της κατεύθυνση μπορεί όμως να είναι φορείς της εκδήλωσης των θρησκευτικών πεποιθήσεων. Οι θρησκευτικές ενώσεις εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 12 και υπάγονται στις ειδικές διατάξεις του άρθρου 13³⁰. Ως θρησκευτικές ενώσεις νοούνται εδώ όχι μόνο οι εκκλησίες και γενικά οι κοινότητες θρησκευτικής λατρείας, αλλά και τα μοναστικά τάγματα και οι θεολογικές αδελφότητες, οι ιεραποστολικές οργανώσεις και γενικά κάθε οργάνωση που έχει ως κύριο σκοπό την έκφραση, διαμόρφωση και διάδοση θρησκευτικής πίστεως και διδασκαλίας. Η εκκλησία της Ελλάδος και οι διάφορες ενότητες αυτής (μητροπόλεις, μονές, ενορίες κ.ο.κ.) είναι νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου³¹.

Η ελευθερία των θρησκευτικών ενώσεων υπόκειται σε ειδικούς περιορισμούς που δεν εφαρμόζονται στις ενώσεις εν γένει. Οι

²⁹ Δημητρόπουλος, Ειδικό Μέρος, σ. 124

³⁰ Δαγτόγλου, Τόμος, σ. 769

³¹ Άρθρο 1 §4 του Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος(ν. 590/1977,Α'146)

περιορισμοί αυτοί αναφέρονται προπάντων στην απαγόρευση του προσηλυτισμού³².

Όσον αφορά ειδικότερα την Εκκλησία της Ελλάδος, αυτή είναι αυτοδιοικούμενος οργανισμός και διοικείται, όπως ορίζει το άρθρο 3 του ισχύοντος Συντάγματος από την ιερά Σύνοδο των εν ενεργεία Αρχιερέων και από τη Διαρκή Ιερά Σύνοδο που προέρχεται από αυτή και συγκροτείται όπως ορίζει ο καταστατικός χάρτης της Εκκλησίας. Επίσης η Εκκλησία τελεί υπό προστασία αλλά και την εποπτεία του Κράτους. Το σύστημα της νόμο κρατούσας πολιτείας ομοιάζει αλλά δεν ταυτίζεται με το σύστημα της συναλληλίας ή παραλληλίας που ίσχυε στο Βυζάντιο.

Οι πράξεις των εκκλησιαστικών αρχών που αναφέρονται σε θέματα διοικητικά υπόκεινται στον ακυρωτικό έλεγχο του Συμβουλίου της Επικρατείας. Αντίθετα δεν υπάγονται στον έλεγχο αυτό οι πράξεις θρησκευτικού περιεχομένου, όπως επίσης και εκείνες που αναφέρονται στην εσωτερική τάξη της Εκκλησίας και διέπονται από κανονικές διατάξεις³³. Στον έλεγχο αυτό δεν υπάγονται επίσης και οι δικαιοδοτικές πράξεις των εκκλησιαστικών αρχών:

Όσον αφορά την περιουσία των εκκλησιαστικών νομικών προσώπων, και σε αυτήν παρέχεται η ιδιαίτερη νομική προστασία των δημοσίων κτημάτων³⁴. Επιπλέον κατά το άρθρο 18 του Συντάγματος §8

³² Άρθρο 13 §2 εδ.3 Συντ.

³³ ΣτΕ 583/1940,297/1942 κ.λ.π.

³⁴ Δημητρόπουλος, Ειδικό Μέρος, σ. 140

δεν επιτρέπεται να απαλλοτριωθεί η αγροτική ιδιοκτησία των Σταυροπηγιακών Ιερών Μονών της Αγίας Αναστασίας της Φαρμακολύτριας στη Χαλκιδική, των Βλατάδων στη Θεσσαλονίκη και του Ευαγγελιστή Ιωάννη του Θεολόγου στην Πάτμο, με εξαίρεση τα μετόχια. Επίσης δεν επιτρέπεται να απαλλοτριωθεί η περιουσία που βρίσκεται στην Ελλάδα των Πατριαρχείων Αλεξάνδρειας Αντιόχειας και Ιεροσολύμων καθώς και της Ιεράς Μονής του Σινά. Για το Άγιο Όρος προβλέπεται ειδικό καθεστώς με το άρθρο 105 Συντάγματος.

Σχετικά με τις άλλες Εκκλησίες κατά το ελληνικό Σύνταγμα κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με την λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων (Συντ. άρθρ. 13 §2 εδ. α). Ο συντακτικός νομοθέτης προβλέπει ειδικά την κρατική εποπτεία των άλλων εκκλησιών. Οι λειτουργοί όλων των γνωστών θρησκειών υπόκεινται στην ίδια εποπτεία της Πολιτείας και στις ίδιες υποχρεώσεις απέναντί της όπως και οι λειτουργοί της επικρατούσας θρησκείας (Συντ. αρθρ.13 §3)

Ενώσεις προσώπων ως υποκείμενα των θεμελιακών οικονομικών δικαιωμάτων

Σύμφωνα με την επίσημη ελληνική μετάφραση του άρθρου 6§1 ΕΣΔΑ υποκείμενο του δικαιώματος για δικαιοκρατικές δομές της διαδικασίας, καθώς και του δικαιώματος πρόσβασης σε εκδικαστικό όργανο με δικαιοκρατικές εγγυήσεις είναι «παν πρόσωπον». Όμως ο

νομικός αυτός όρος δεν ακριβολογεί γιατί αφήνει την εντύπωση ότι αναφέρεται σε κάθε φυσικό και νομικό πρόσωπο. Ενώ κατά το άρθρο 25 §1 ΕΣΔΑ είναι βέβαιο, αφενός, πως δεν περιλαμβάνονται τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου (κυβερνητικού χαρακτήρα οργανώσεις) . και αφετέρου ότι περιλαμβάνονται ενώσεις προσώπων (ομάδες ατόμων), ακόμη και αν δεν έχουν νομική προσωπικότητα. Επίσης ο νομικός όρος «παν πρόσωπον» δεν ακριβολογεί επειδή αποδίδει μόνο το γαλλικό όχι όμως και το ισότιμο αγγλικό αυθεντικό (ΕΣΔΑ 66§4 εδ.β) κείμενο της σύμβασης που αναφέρεται αόριστα σε καθέναν (everyone) σε αντίθεση προς το γαλλικό αυθεντικό κείμενο που κάνει λόγο, όπως και η ελληνική επίσημη μετάφραση για κάθε πρόσωπο. (toute personne)³⁵.

Με το άρθρο 25 §1 ΕΣΔΑ θα πρέπει να θεωρηθούν ως υποκείμενα των θεμελιωδών δικονομικών δικαιωμάτων των άρθρων 6§1, 13 και 25 της ΕΣΔΑ:

- α) κάθε φυσικό πρόσωπο
- β) κάθε μη κυβερνητικός οργανισμός, ακόμη και αν δεν έχει νομική προσωπικότητα και
- γ) κάθε ομάδα ατόμων επίσης δίχως να απαιτείται να έχει νομική προσωπικότητα αρκεί από το σκοπό της να είναι σε θέση να ασκήσει de facto θεμελιακά δικαιώματα που αναγνωρίζει η σύμβαση και τα οποία προσβάλλονται σε σχέση με αυτήν την προσφεύγουσα ομάδα ατόμων.

³⁵ Κασιμάτης/ Μαυριάς σ. 96

Οι τρεις αυτές κατηγορίες υποκειμένων ειδικών του δικονομικού δικαιώματος για προσφυγή στην Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων νομιμοποιούνται προς τούτο αν διατείνονται ότι είναι θύματα παραβίασεως παρ' ενός των υψηλών συμβαλλομένων μερών των εν τη παρούση συμβάσει αναγνωριζομένων δικαιωμάτων.

Από τη διατύπωση του άρθρου 20 §1 Συντάγματος φορέας του δικαιώματος δικαστικής προστασίας είναι «κάθε πρόσωπο συμπεριλαμβανομένων και των νομικών προσώπων, αφού αναμφισβήτητα η άσκηση του προσδιορίζει στη φύση τους. Δεν μπορούν να αποκλεισθούν κατ' αρχήν ούτε και τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, ιδίως όταν αυτά επιδιώκουν να διασφαλίσουν, μέσω δικαστικής οδού, συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα τους³⁶. Οι στερημένες νομικής προσωπικότητας ενώσεις προσώπων είναι φορείς του δικαιώματος και με βάση τη διάταξη του άρθρου 12 παρ.1 Συντ. και άρα η σχετική διάταξη του άρθρου 62 εδ. β' Κ.Πολ.Δικ. , ιδρύει γενική δικονομική αρχή και πρέπει να ερμηνεύεται με ευρύτητα. Το ίδιο ισχύει και για τα νομικά αμορφοποίητα κοινωνικά σύνολα που συγκροτούν μια ενότητα συμφερόντων δικαιοίκα ανιχνεύσιμη³⁷. Εδώ υπάγονται κατεξοχήν οι ενώσεις καταναλωτών οι οποίες νομιμοποιούνται πλέον για τη δικαστική επιδίωξη συλλογικών συμφερόντων σύμφωνα με το ν. 2251/1994 (άρθρο 10). Προϋπόθεση βέβαια προκειμένου να είναι κανείς φορέας του δικαιώματος του άρθρου 20 παρ.1 Συντ. σε συγκεκριμένη

³⁶ ΕΣ. Τμήμα IV, Συνεδρίαση 10^η/2.4.1996, ΤΟΣ 1997, 470 (Ο.Τ.Α.).

υπόθεση, είναι να ισχυρίζεται αυτός ότι παραβιάστηκαν ή πάντως να απειλούνται τα ερειδόμενα σε διατάξεις του ουσιαστικού δικαίου δικαιώματα ή τα έννομα συμφέροντά του.

Δικαίωμα ιδιοκτησίας – άρθρο 17 Συντάγματος

Φορέας του δικαιώματος ιδιοκτησίας μπορεί να είναι, εφόσον το Σύνταγμα δεν διακρίνει σχετικά ο καθένας, Έλληνας ή αλλοδαπός, φυσικό ή νομικό πρόσωπο . Φορέας του δικαιώματος δεν μπορεί να είναι το ίδιο το με τη στενή έννοια Δημόσιο. Έτσι γίνεται δεκτό ότι η κατάργηση με νόμο των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας του Δημοσίου επί ορισμένων εκτάσεων και η αναγνώριση έκτακτης χρησικτησίας εναντίον του γι' αυτές δεν προσκρούει στο άρθρο 17 Συντ³⁸.

Ερίζεται όμως το ζήτημα αν μπορούν να είναι φορείς του δικαιώματος τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου. Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας δίνει αρνητική απάντηση, με το σκεπτικό ότι ο νομοθέτης ιδρύοντας τέτοια νομικά πρόσωπα είναι ελεύθερος να προβαίνει στην αναδιοργάνωσή τους ή στην αναρρύθμιση των πόρων τους και της περιουσίας τους. Αυτή έχει αναγνωρισθεί όχι με την έννοια της ατομικής ιδιοκτησίας , αλλά για την εξυπηρέτηση των σκοπών για τους οποίους συστάθηκαν και συνεπώς δεν συντρέχει για τα ν.π.δ.δ. η προστασία του άρθρου 17 Συντ. Παλιότερα, ωστόσο το ίδιο δικαστήριο

³⁷ Α. Μανιτάκης, Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας 1994, 379.

είχε κρίνει αντισυνταγματική τη νομοθετική πρόβλεψη εξόρυξης και λήψης υλικών αναγκαίων για την κατασκευή δημόσιων οδών από λατομεία που ανήκουν σε οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης , χωρίς αποζημίωση των τελευταίων³⁹. Από την πλευρά του ο Αρειος Πάγος θεώρησε αντίθετη προς τη συνταγματική προστασία της ιδιοκτησίας την παραχώρηση της χρήσης και εκμετάλλευσης ακίνητης περιουσίας ενός ν.π.δ.δ. (Ο.Δ.Ε.Π.) σε άλλο (ΟΛΠ)⁴⁰.

Διαφορετικές απόψεις υποστηρίζονται και στη θεωρία. Κατά μια γνώμη δεν νοείται συνταγματική προστασία της δημόσιας περιουσίας των ν.π.δ.δ., ενώ αντίθετα αυτά απολαμβάνουν την προστασία του άρθρου 17 όσον αφορά γενικά την ιδιωτική τους περιουσία⁴¹. Ως δημόσια πράγματα νοούνται όσα έχουν κατασκευασθεί ή διαμορφωθεί ειδικά για την άμεση και αποκλειστική εξυπηρέτηση της λειτουργίας μιας δημόσιας υπηρεσίας και συνεπώς τίθεται εκτός συναλλαγής (ΑΚ966). Την ιδιωτική περιουσία ενός ν.π.δ.δ. αποτελούν όσα πράγματα εξυπηρετούν έμμεσα τους σκοπούς του με το να προσπορίζουν απλώς οικονομικά οφέλη, όπως στο παραπάνω παράδειγμα λατομείου που ανήκει σε οργανισμό τοπικής αυτοδιοίκησης . Κατ' άλλη άποψη δεν προστατεύεται γενικά η ιδιωτική ιδιοκτησία όλων αδιακρίτως των ν.π.δ.δ., αλλά κυρίως εκείνων για τα οποία υφίσταται συνταγματική

³⁸ ΑΠ 1375/1989, Ελλ. Δνη 1992, 300.

³⁹ ΣτΕ 4050/1976, Ολ. ΤΟΣ 1977, 154.

⁴⁰ ΑΠ 1 και 2/1982, Ολ. ΝοΒ 1982, 1240.

⁴¹ Δαγτόγλου, Τόμος Β', σ. 927-930.

κατοχύρωση θεσμικής εγγύησης, όπως οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης (άρθρο 102 παρ.1,2 και 5 Συντ.) και τα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα (άρθρο 16 παρ.5 Συντ.)⁴². Εδώ θα μπορούσε παραπέρα να υπαχθεί και η ιδιοκτησία των φορέων κοινωνικής ασφάλισης και πρόνοιας, αφού η στέρησή της θα συνεπαγόταν ματαίωση ή δυσχέραση του ανατεθειμένου σ' αυτούς έργου και άρα, έμμεσα, της υλοποίησης των επιταγών των άρθρων 21 και 22 παρ.4 του Συντ. Επίσης, φορείς ατομικών δικαιωμάτων και ειδικότερα του δικαιώματος ιδιοκτησίας μπορούν να είναι ορισμένα άλλα ν.π.δ.δ. σωματειακού χαρακτήρα, δεδομένου ότι μόνο έτσι καθίσταται συμβατή προς το Σύνταγμα η αναγωγή της επαγγελματικής οργάνωσης σε ν.π.δ.δ. και η υποχρεωτική συμμετοχή σ' αυτό. *Mutatis mutandis* πρέπει να θεωρηθούν φορείς του δικαιώματος ιδιοκτησίας και τα εκκλησιαστικά νομικά πρόσωπα.

Κατά μείζονα λόγο είναι φορείς του δικαιώματος ιδιοκτησίας τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου τα οποία ανήκουν καθ' ολοκληρία στο Δημόσιο ή ν.π.δ.δ., έστω κι αν αποσκοπούν στην εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος. Εφόσον η κρατική εξουσία επιλέγει να προσδώσει μορφή ιδιωτικού δικαίου σε ένα νομικό πρόσωπο, προκειμένου αυτό να λειτουργήσει με τους κανόνες της ιδιωτικής οικονομίας, εννοείται ότι συναποδέχεται και τους κινδύνους που μπορεί να συνεπάγεται η λειτουργία κατά τους κανόνες αυτούς, καθώς και τον

⁴² Χρυσόγονος, σ. 3353-336.

διαχωρισμό του από το νομικό πρόσωπο του κράτους. Είναι άρα αντίθετη στο άρθρο 17 Συντ. η υποχρεωτική εκ του νόμου ή με διοικητική πράξη μεταβίβαση στο κράτος της κυριότητας περιουσιακών στοιχείων ενός παρόμοιου ν.π.ι.δ. Τέτοια μεταβίβαση θα μπορούσε να γίνει μόνο με σύμβαση ή το πολύ με καθολική διαδοχή, εφόσον δηλ. το Δημόσιο αναλάβει ταυτόχρονα και το σύνολο των υποχρεώσεων του νομικού προσώπου. Αντίθετα η επιλεκτική μεταβίβαση, με νόμο ή με βάση νόμο δικαιωμάτων κυριότητας π.χ σε συγκεκριμένα ακίνητα καταστρατηγεί πέρα από το άρθρο 17 Συντ. και τα άρθρα 6 παρ.1 ΕΣΔΑ και 1 του πρώτου Πρωτοκόλλου, εφόσον έτσι ματαιώνεται η προσδοκία των δανειστών του νομικού προσώπου να ικανοποιηθούν με αναγκαστική εκτέλεση στα ακίνητα αυτά.

ΒΑΣΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

- Σε περίπτωση αμφιβολίας για το αν ορισμένα ατομικά δικαιώματα αρμόζουν μόνο σε φυσικά πρόσωπα ή και σε ενώσεις προσώπων πρέπει να γίνεται δεκτό ότι φορείς ατομικών δικαιωμάτων μπορούν να είναι νομικά πρόσωπα ή ενώσεις προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα.
- Υπάρχουν θεμελιώδη δικαιώματα που ως λογική προϋπόθεση της εγγυητικής τους λειτουργίας έχουν τη συλλογική δράση(Σ11 παρ.1 Σ12 παρ.1).
- Η προστασία της αυθόρμητα συγκροτούμενης κοινωνικής ομάδας κατά τη συλλογική της δραστηριότητα αποτελεί ιστορική αξίωση με αποδέκτη όχι μόνο το νομοθέτη αλλά και τον ερμηνευτή του Συντάγματος. Και αυτή είναι φορέας θεμελιωδών δικαιωμάτων (ιστορικά υπαγορευμένη νοηματική εξέλιξη θεμελιωδών δικαιωμάτων).
- Κατά την ορθότερη όχι όμως και κρατούσα άποψη και τα ν.π.δ.δ. είναι φορείς συνταγματικών δικαιωμάτων καθώς η ιδιωτική πρωτοβουλία ορισμένες φορές παρουσιάζεται ιδιαίτερα ενισχυμένη και μπορεί να απειλήσει ακόμη και κρατικούς φορείς.

- Στη σύγχρονη έννομη τάξη η μεταβολή των συνταγματικών δικαιωμάτων οδηγεί στο συμπέρασμα ότι αυτά προστατεύουν όλους και από όλους τους κινδύνους.
- Φορείς του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι είναι φυσικά πρόσωπα και ενώσεις προσώπων. Το δικαίωμα αυτό κατοχυρώνεται ανεξάρτητα από την ύπαρξη νομικής προσωπικότητας της υπό ευρεία έννοια ενώσεως.
- Η ελευθερία των κομμάτων είναι κατ' αρχήν ευρύτερη από την ελευθερία των ενώσεων.
- Η θρησκευτική ελευθερία κατοχυρώνεται και υπέρ των νομικών προσώπων και των ενώσεων προσώπων.
- Στην περιουσία των εκκλησιαστικών νομικών προσώπων παρέχεται η ιδιαίτερη νομική προστασία των δημοσίων κτημάτων.
- Υποκείμενα των θεμελιωδών δικονομικών δικαιωμάτων είναι φυσικά πρόσωπα και ενώσεις προσώπων με ή χωρίς νομική προσωπικότητα. Είναι επίσης και τα νομικά αμορφοποίητα κοινωνικά σύνολα που συγκροτούν μια ενότητα συμφερόντων δικαιοϊκά ανιχνεύσιμη.
- Φορείς του δικαιώματος ιδιοκτησίας είναι φυσικά και νομικά πρόσωπα.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Φορείς συνταγματικών δικαιωμάτων δεν είναι μόνο τα φυσικά πρόσωπα αλλά και οι ενώσεις προσώπων. Αρκεί βέβαια τα δικαιώματα αυτά να μην είναι ασυμβίβαστα προς τη φύση των ενώσεων προσώπων. Μάλιστα η ύπαρξη νομικής προσωπικότητας δεν αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για να είναι ένα πρόσωπο υποκείμενο συνταγματικών δικαιωμάτων. Επίσης, κατά την ορθότερη αλλά μάλλον μειοψηφούσα άποψη, υποκείμενα θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι όχι μόνο τα ν.π.ι.δ. αλλά και όλα τα ν.π.δ.δ. ανεξαιρέτως.

Ειδικότερα το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι κατοχυρώνεται ανεξάρτητα από την ύπαρξη νομικής προσωπικότητας για ενώσεις προσώπων που δεν επιδιώκουν κερδοσκοπικό σκοπό. Οι κερδοσκοπικές ενώσεις προστατεύονται με βάση το άρθρο 5 παρ.1 Συντάγματος (οικονομική ελευθερία).

Όσον αφορά τα πολιτικά κόμματα αυτά απολαμβάνουν μεγαλύτερη ελευθερία από αυτήν που παρέχεται γενικά στις ενώσεις. Η κρατική εποπτεία πάνω σε αυτά είναι πολύ περιορισμένη.

Το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας κατοχυρώνεται και υπέρ των νομικών προσώπων και των ενώσεων προσώπων.

Φορείς των συνταγματικών δικονομικών δικαιωμάτων εκτός από τα φυσικά πρόσωπα είναι και οι ενώσεις προσώπων ανεξάρτητα από το αν έχουν νομική προσωπικότητα. Επιπλέον υποκείμενα είναι και νομικά

αμορφοποίητα κοινωνικά σύνολα που συγκροτούν μια ενότητα
συμφερόντων δικαιοϊκά ανιχνεύσιμη.

Τέλος φορείς του δικαιώματος της ιδιοκτησίας είναι φυσικά και
νομικά πρόσωπα ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου.

SUMMARY

Not only natural persons, but also unions of persons are carriers of constitutional rights. Of course, it is presupposed that the rights are not incompatible with the nature of the unions of persons. The existence of a legal personality is not a necessary presupposition for a person to be subject to constitutional rights. Also, the better, yet the, minority view, is that subjects of fundamental rights are not only the private legal persons, but also all, without exception, public legal persons.

More specifically, the right to form a union is solidified independent of the existence of a legal personality for unions of people which are not guided by a profit making purpose. Profit making unions are protected on the basis of art. 5, para. 1 of the Constitution (economic liberty).

With regard to political parties, these have a greater liberty than the one generally rendered to unions. The governmental monitoring of political parties is very limited.

The right of religious liberty permeates both legal personalities and unions of persons.

Carriers of procedural constitutional rights, apart from natural persons, are also unions of persons regardless of whether they have a legal personality. Furthermore, subjects are also social groups which are not legally formal and comprise a unity of interests which is legally traceable.

Finally, Carriers of the right to property are natural and legal persons of private or public law.

ΛΗΜΜΑΤΑ

- ένωση προσώπων
- νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου
- νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου
- φορείς συνταγματικών δικαιωμάτων
- συνεταιρίζεσθαι
- σωματείο
- κόμματα
- Εκκλησία
- δικονομικά δικαιώματα
- δικαίωμα ιδιοκτησίας

ENTRIES

- union of persons
- private legal persons
- public legal persons
- carriers of constitutional rights
- the right to form a union
- association
- parties
- Church
- procedural rights
- right to property

NΟΜΟΛΟΓΙΑ

- ΣτΕ 2284/1994, ΔιΔικ 1995, 1283
- ΑΠ 168/1949, ΕΕΝ, ιστ', σ.553
- ΣτΕ 880/521 (αφαίρεση της διαχειρίσεως των υπονόμων από το Δήμο Αθηναίων και μεταβίβασή τους στο ν.π.δ.δ. «Οργανισμός Αποχετεύσεως»)
- ΣτΕ 283/1995 Ολ. ΕλλΔνη 1995, 1416
- ΣτΕ 773/1997, ΕλλΔνη 1998,229
- ΣτΕ 3905/88, ΤοΣ 1989, 151
- ΣτΕ 583/1940
- ΣτΕ 297/1942
- ΕΣ Τμήμα IV, Συνεδρίαση 10^η/2.4.1996, ΤοΣ 1997, 470 (Ο.Τ.Α)
- ΑΠ 1375/1989, ΕλλΔνη 1992, 300
- ΣτΕ 4050/1976 Ολ., ΤοΣ 1977, 154
- ΑΠ 1 και 2/1982, Ολ., ΝοΒ 1982, 1240

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Δαγτόγλου Π.Δ., Συνταγματικό Δίκαιο, Ατομικά Δικαιώματα, Τόμοι Α΄ κ΄ Β΄, 1991
- Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., Συνταγματικά Δικαιώματα, Γενικό Μέρος, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου Τόμος Γ΄- Ημιτόμος Ι, 2005
- Δημητρόπουλος Ανδρέας Γ., Συνταγματικά Δικαιώματα, Ειδικό Μέρος, Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου Τόμος ΙΙΙ Ημιτόμος Β΄, 2005
- Κασιμάτης/Μαυριάς, Ερμηνεία του Συντάγματος ΙΙ
- Σβώλος Α.Ι.-Βλάχος Γ.Κ., Το Σύνταγμα της Ελλάδος, Ερμηνεία-Ιστορία Συγκριτικόν Δίκαιον, Μέρος Ι, Κράτος και Εκκλησία-Ατομικά Δικαιώματα, Τόμος Α΄, 1978
- Τσάτσος Δημήτρης Θ., Συνταγματικό Δίκαιο, Τόμος Γ΄, Θεμελιώδη Δικαιώματα, Ι. Γενικό Μέρος, 1988
- Χρυσόγονος Κώστας Χ., Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2^η Έκδοση Αναθεωρημένη και Συμπληρωμένη, 2002